

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.2.45>

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ЛІСІВ: ОРІЄНТИРИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Коваленко Т.О.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри земельного та аграрного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000 0002 7103 6209
e-mail: kovalenko.tetyana@gmail.com*

Коваленко Т.О. Європейський досвід правового забезпечення екологічної стійкості та відновлення лісів: орієнтири для України.

В статті обґрунтовуються напрямки удосконалення українського екологічного законодавства, спрямованого на забезпечення екологічної стійкості і відновлення лісів, на основі аналізу європейського досвіду правового регулювання у вказаній сфері.

Відновлення лісів України, зокрема тих, які постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації, та забезпечення їх екологічної стійкості – це питання гарантування екологічної безпеки не лише України, але й всього Європейського континенту. Враховуючи євроінтеграційні прагнення України, у процесі підготовки проєктів та стратегій відновлення довкілля України, зокрема лісів, на принципах сталого розвитку варто виходити із стратегій, які розробляються та реалізуються в ЄС. Комплексні заходи, спрямовані на забезпечення екологічної стійкості та відновлення лісів в ЄС передбачені Лісовою стратегією ЄС на період до 2030 року, яка була прийнята в липні 2021 року та визначає бачення та конкретні дії щодо покращення кількості та якості лісів ЄС, а також посилення їхнього захисту, відновлення та стійкості. Вказана стратегія є однією з ключових ініціатив Європейського зеленого курсу, а також базується на Стратегії ЄС щодо біорізноманіття на період до 2030 року.

Встановлено, що європейський досвід забезпечення екологічної стійкості та відновлення лісів включає інтегроване управління лісами, стійке лісовідновлення та створення заповідних територій, що поєднує економічні, соціальні та екологічні цілі. Інтегроване лісове планування включає розробку та впровадження комплексних лісових планів, що враховують екологічні, соціальні та економічні аспекти, а також збалансоване використання лісових ресурсів для лісозаготівлі, туризму та рекреації. Стійке лісовідновлення передбачається програмами лісовідновлення з акцентом на висадку місцевих, стійких до кліматичних змін порід дерев. Стійке лісовідновлення передбачає також використання біологічних методів боротьби зі шкідниками та хворобами, створення лісових насаджень, що сприяють біорізноманіттю, а також застосування сучасних технологій для зменшення впливу лісозаготівлі на навколишнє середовище. Стале лісокористування забезпечується сертифікацією лісів, яке є інструментом стимулювання сталого управління, що гарантує екологічну, соціальну та економічну відповідальність. Створення заповідних територій включає створення та розширення мережі охоронюваних територій, які є ключовими для збереження біорізноманіття, впровадження заходів щодо запобігання та боротьби з лісовими пожежами, а також використання лісів як природних фільтрів для захисту від ерозії та збереження якості води.

Ключові слова: відновлення лісів; зелене відновлення; екологічна політика України; екологічна стійкість лісів; Європейський зелений курс; ліси; Лісова стратегія ЄС; лісове господарство; стале управління лісами; сталий (стійкий) розвиток.

Kovalenko T.O. European experience in legal support for ecological sustainability and forest restoration: guidelines for Ukraine.

The article substantiates the directions for improving Ukrainian environmental legislation aimed at ensuring environmental sustainability and forest restoration, based on an analysis of European experience in legal regulation in this area.

Restoration of Ukrainian forests, in particular those that have suffered as a result of the armed aggression of the Russian Federation, and ensuring their environmental sustainability is a matter of guaranteeing the environmental security not only of Ukraine, but also of the entire European continent. Given Ukraine's European integration aspirations, in the process of preparing projects and strategies for restoring the environment of Ukraine, in particular forests, on the principles of sustainable development, it is worth proceeding from the strategies that are being developed and implemented in the EU. Comprehensive measures aimed at ensuring environmental sustainability and forest restoration in the EU are provided for by the EU Forest Strategy for the period up to 2030, which was adopted in July 2021 and defines a vision and specific actions to improve the quantity and quality of EU forests, as well as strengthen their protection, restoration and sustainability. This strategy is one of the key initiatives of the European Green Deal and is also based on the EU Biodiversity Strategy to 2030.

It has been established that European experience in ensuring environmental sustainability and forest restoration includes integrated forest management, sustainable reforestation and the creation of protected areas, which combines economic, social and environmental objectives. Integrated forest planning includes the development and implementation of comprehensive forest plans that take into account environmental, social and economic aspects, as well as the balanced use of forest resources for logging, tourism and recreation. Sustainable reforestation is provided by reforestation programs with an emphasis on planting local, climate-resistant tree species. Sustainable reforestation also involves the use of biological methods of pest and disease control, the creation of forest plantations that promote biodiversity, and the application of modern technologies to reduce the impact of logging on the environment. Sustainable forest use is ensured by forest certification, which is a tool for stimulating sustainable management that guarantees environmental, social and economic responsibility. The creation of protected areas includes the creation and expansion of a network of protected areas, which are key to preserving biodiversity, implementing measures to prevent and combat forest fires, and using forests as natural filters to protect against erosion and preserve water quality.

Key words: forest restoration; forests; forestry; green restoration; ecological sustainability of forests; environmental policy of Ukraine; EU Forest Strategy; European Green Deal; sustainable development; sustainable forest management.

Постановка проблеми. Ліси України є цінним природним ресурсом. Вони забезпечують водоохоронні, захисні, оздоровчі, санітарно-гігієнічні та інші функції, а також задовольняють потреби економіки в лісових ресурсах. Загальна площа лісового фонду України становить 10,4 млн га, із яких вкритих лісовою рослинністю – 9,6 млн га. Лісистість території країни становить 15,9% [1]. Незважаючи на невелику лісистість території, Україна займає дев'яте місце у Європі за площею лісів та шосте місце за запасами деревини.

В умовах збройної агресії російської федерації проти України лісам, як цінному природному ресурсу та об'єкту права власності Українського народу, заподіяно надзвичайної шкоди веденням бойових дій. Станом на середину 2025 року збитки довікллю від війни вже сягають 108 млрд євро [2]. Зокрема, в Оперативному штабі з фіксації екозлочинів повідомили, що загалом в Україні вже постраждало 3 млн га лісів, а це майже третина лісового фонду держави. Деякі з них втрачені назавжди [3].

Стан опрацювання проблематики. В юридичній науці України досліджувалися різні аспекти правового регулювання раціонального використання, охорони та відновлення лісів, а саме: правове регулювання використання та охорони лісів в Україні (М.М. Заверюха), поняття лісу як об'єкта правового регулювання та охорони (Ю.В. Корнєєв, А.Ю. Корнєєв, Р.Ф. Смолярчук, О. Чопик), право власності держави на ліс (Д.С. Спесівцев) та право приватної власності на ліси в Україні (Н.Г. Юрчишин), еколого-правове регулювання лісокористування в Україні (С.М. Шершун), правове регулювання використання лісових ресурсів у сільському господарстві України (І.С. Суюйва), правовий режим лісів колишніх колективних сільськогосподарських підприємств (Р.Ф. Смолярчук), відповідальність за порушення лісового законодавства (Л.В. Мендик) та кримі-

нально-правова охорона лісу в Україні (О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан, Є.О. Письменський). Правове забезпечення екологічної стійкості лісів в умовах воєнного та повоєнного відновлення України є предметом наукових пошуків М.А. Гордійчука. Водночас європейський досвід правового забезпечення екологічної стійкості та відновлення лісів як модель для удосконалення українського екологічного законодавства не був предметом окремого наукового дослідження.

Мета дослідження. Метою цього дослідження є обґрунтування напрямків удосконалення українського екологічного законодавства, спрямованого на забезпечення екологічної стійкості і відновлення лісів, на основі аналізу європейського досвіду правового регулювання у вказаній сфері.

Виклад основного матеріалу. В юридичній науці України поняття «ліс» визначають як комплексний, багатфункціональний, відтворюваний об'єкт природи (рослинного світу) та об'єкт державної форми власності, що входить до складу навколишнього природного середовища, і виконує дві важливих функції: господарську та екологічну [4, с. 346].

Відновлення лісів України та забезпечення їх екологічної стійкості – це питання гарантування екологічної безпеки не лише України, але й всього Європейського континенту. Для розв'язання екологічних, економічних та соціальних проблем лісового господарства, а також створення умов для його сталого розвитку з урахуванням географічних та інших особливостей, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1777-р була схвалена Державна стратегія управління лісами України до 2035 року. Змінами, які були внесені до вказаної Стратегії у 2023 році, передбачається відновлення ведення лісового господарства в лісах, забруднених вибухо-небезпечними предметами, а також відновлення лісів, пошкоджених внаслідок збройної агресії російської федерації проти України. Проте способи такого відновлення лісів в Стратегії не уточнюються.

Відновлення лісів, де велися активні бойові дії, можливо кількома способами. Насамперед можливе здійснення консервації таких лісів, особливо якщо їх розмінування є ускладненим або небезпечним. Це створить умови для природного самовідтворення лісів. З часом цим територіям може бути надано правовий режим природно-заповідного фонду. Іншим способом відновлення пошкоджених або знищених внаслідок бойових дій лісів є заліснення територій. Цей спосіб є найбільш прийнятним для відновлення штучних лісів, зокрема Херсонщини та Луганщини, відновлення яких у природній спосіб є досить ускладненим внаслідок природно-кліматичних умов. Орієнтовна кількість дерев, яку необхідно буде заново висадити для відновлення лісового фонду, оцінюється екологами приблизно у кілька мільярдів [5]. Так, у національному парку «Святі Гори» де війною знищено 80% лісових насаджень, у 2025 році почали висаджувати сосну за новою технологією. На місці вигорілого лісу закладено нові саджанці. Розміновано 100 км лісових доріг та під'їздів до пожежних водойм [2].

З метою забезпечення комплексного післявоєнного відновлення України, її економіки та довкілля на засадах сталого розвитку з метою переходу до зеленої економіки Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України оприлюднило проект Закону України «Про засади зеленого відновлення України» [6]. Згідно зазначеного законопроекту діяльність у сфері відновлення повинна сприяти цілям зеленого відновлення, не завдавати значної шкоди довкіллю, та здійснюється на таких принципах: а) врахування екологічних і кліматичних міркувань, Цілей сталого розвитку; б) принципах екологічної політики Європейського Союзу, передбачених установчими договорами ЄС; в) належного врядування; г) природоорієнтованості. Економічна діяльність вважається такою, що робить значний внесок у пом'якшення зміни клімату, якщо така діяльність суттєво сприяє стабілізації концентрації парникових газів в атмосфері шляхом, зокрема, запобігання вирубці та деградації лісів, відновлення лісів, сталого управління та відновлення лісонасаджень. Економічна діяльність вважається такою, що робить значний внесок у відновлення та збереження біорізноманіття та екосистем, якщо така діяльність суттєво сприяє захисту, збереженню чи відновленню біорізноманіття шляхом, зокрема, сталого управління лісами, включно з підходами та використанням лісів і лісових земель, які сприяють збільшенню біорізноманіття або зупиненню чи запобіганню деградації екосистем, вирубці лісів і втраті середовищ існування (оселищ). Таким чином, одним із напрямків екологічної політики України є зелене відновлення України, що передбачає також відновлення лісів України та забезпечення їх екологічної стійкості.

Враховуючи євроінтеграційні прагнення України, у процесі підготовки проектів та стратегій відновлення довкілля України, зокрема лісів, на принципах сталого розвитку варто виходити із

стратегій, які розробляються та реалізуються в ЄС. Європа є одним із найбагатших на ліси регіонів світу. Ліси та інші лісисті угіддя покривають понад 43,52 % сухопутної площі ЄС і є важливими для здоров'я та благополуччя всіх європейців. Площа лісів коливається від 66% у Фінляндії до 1,5% на Мальті. Площа лісів ЄС збільшується з 2010 року зі швидкістю 0,3 мільйона га на рік (2010-2015), а потім 0,2 мільйона га на рік (2015-2020). У звіті про стан лісів Європи за 2020 рік зроблено висновок, що в середньому стан європейських лісів погіршується [7]. Зі зростаючим попитом на деревину, ліси та їхні екосистеми продовжують страждати від забруднення повітря та води, втрати середовища існування та біорізноманіття, а також від заселення міських територій. Захист лісів є фундаментальною частиною діяльності ЄС у сфері довкілля та компетенцією ЄС, що ґрунтується на статтях 191-192 Договору про функціонування ЄС, що підтверджено Європейським Судом.

У 2019 році було покладено початок реалізації Європейського зеленого курсу (далі – ЄЗК), який є дорожньою картою заходів, що спрямовані на перетворення економіки ЄС на сучасну, ефективну, сталу та конкурентоспроможну, зосереджуючись на чистій енергії, боротьбі зі зміною клімату, сталому розвитку промисловості та сільського господарства, а також на справедливому та інклюзивному зеленому переході. ЄЗК спрямований на те, щоб до 2050 року зробити Європейський континент екологічно нейтральним зі стійкою та ефективною економікою. Однією з ключових ініціатив ЄЗК є Лісова стратегія ЄС на період до 2030 року (далі – Лісова стратегія ЄС), яка була прийнята в липні 2021 року та визначає бачення та конкретні дії щодо покращення кількості та якості лісів ЄС, а також посилення їхнього захисту, відновлення та стійкості. Вона спрямована на адаптацію європейських лісів до нових умов, екстремальних погодних явищ та високої невідомості, спричинених зміною клімату. Лісова стратегія ЄС на період до 2030 року базується також на стратегії ЄС щодо біорізноманіття на період до 2030 року, так як сприятиме досягненню цілей ЄС щодо біорізноманіття, а також цілей скорочення викидів парникових газів щонайменше на 55% до 2030 року та кліматичної нейтральності до 2050 року. Вона визнає центральну та багатофункціональну роль лісів у досягненні сталої і кліматично нейтральної економіки до 2050 року та збереженні жвавих і процвітаючих сільських районів [8].

Лісова стратегія ЄС підтримуватиме соціально-економічні функції лісів для процвітання сільських районів та розвитку лісової біоекономіки в межах сталого розвитку. Це також забезпечить захист, відновлення та розширення лісів ЄС для боротьби зі зміною клімату, повернення до попереднього стану біорізноманіття та забезпечення стійких та багатофункціональних лісових екосистем шляхом: сприяння сталій лісовій біоекономіці для виробництва довговічної деревної продукції; забезпечення сталого використання деревних ресурсів для біоенергетики; сприяння недеревній лісовій біоекономіці, включаючи екотуризм; розвиток навичок та розширення можливостей людей для сталої лісової біоекономіки; захист останніх первинних та старовікових лісів ЄС; забезпечення відновлення лісів та посилення сталого управління лісами для адаптації до клімату та стійкості лісів; відновлення біорізноманіття та заліснення лісів, зокрема шляхом посадки 3 мільярдів додаткових дерев до 2030 року; надання фінансових стимулів власникам лісів для покращення кількості та якості лісів ЄС.

Як зазначено в Лісовій стратегії ЄС, Європейський Союз прагне: захистити ліси та цінність численних екосистемних послуг, які вони надають; посадити щонайменше 3 мільярди додаткових дерев у ЄС до 2030 року; сприяти сучасній, кліматично нейтральній, ресурсоефективній та конкурентоспроможній економіці; зберегти жваві сільські райони та допомогти зберегти заможне сільське населення; забезпечити, щоб продукти, що споживаються в ЄС, не сприяли глобальному вирубуванню лісів.

Лісова стратегія ЄС також зосереджена на: стратегічному моніторингу, звітності та зборі даних про ліси; розробці потужної програми досліджень та інновацій для покращення наших знань про ліси; впровадженні інклюзивної та узгодженої системи управління лісами ЄС; посиленні впровадження та забезпечення дотримання чинного законодавства ЄС.

У Лісовій стратегії ЄС багато разів згадується сталий розвиток, а фраза «стале управління лісами» зустрічається десять разів у різних контекстах («практики сталого управління лісами», «рамки сталого управління лісами», «концепція сталого управління лісами»), а також є посилення на «сталу лісову біоекономіку», яка розглядається як ланцюжок створення вартості, заснований на сталому постачанні деревини та інших товарів і послуг з лісу. Однак у Стратегії прямо не зазначено, що її головною метою є досягнення сталого управління лісами в ЄС, а також що вона охоплює всі аспекти сталого управління лісами [9].

Варто зазначити, що Лісова стратегія ЄС сама по собі не є концептуальною основою для сталого управління лісами, але вона запускає процес розробки переглянutoї, більш амбітної концепції сталого управління лісами, яка повинна враховувати багатофункціональність та різноманітність лісів та їхні три взаємозалежні основи сталого розвитку. Стале управління лісами не є новими поняттями в європейському законодавстві. Концепція «багатофункціонального» лісівництва вже почала з'являтися в Європі у 1960-х роках, суть якої полягала у тому, що лісами можна керувати таким чином, щоб забезпечувати численні матеріальні та нематеріальні «товари» та послуги для задоволення суспільних потреб. З 1990-х років більшість лісових країн ЄС прийняли багатофункціональність, що базується на сталому розвитку, як керівну загальну основу для лісової політики та управління [10].

Поняття сталого управління лісами було сформульовано в Резолюції Н1 Гельсінської міністерської конференції з питань захисту лісів у Європі 1993 року. Так, стале управління лісами означає «управління та використання лісів і лісових угідь таким чином і з такою швидкістю, що підтримує їхнє біорізноманіття, продуктивність, здатність до регенерації, життєздатність та їхній потенціал для виконання зараз і в майбутньому відповідних екологічних, економічних та соціальних функцій на місцевому, національному та глобальному рівнях, і що це не завдає шкоди іншим екосистемам» [11].

Лісова стратегія ЄС, з одного боку, визнає економічний потенціал лісового сектору для покращення виробництва деревини, що використовується для сталого та легального заготівлі. З другого боку, вона також підкреслює важливість збереження біорізноманіття та, у своєму акценті на близькості до природи, стосується ширших дебатів щодо «багатофункціонального» лісівництва. Вчені довели, що стале управління лісами та багатофункціональне лісівництво – це концепції, достатньо стійкі, щоб об'єднати ці різні інтереси, і водночас достатньо гнучкі, щоб задовольнити різні місцеві потреби та умови [12]. За умови сталого управління ліси відіграють незамінну роль у захисті клімату та біорізноманіття. Вони захищають ґрунти та водні ресурси, забезпечують засоби до існування та сприяють добробуту сільських та міських громад. Європейські ліси є багатофункціональними, надаючи низку екосистемних послуг, включаючи виробництво відновлюваних матеріалів, які здатні замінити альтернативи з більшим екологічним слідом, тим самим також сприяючи кліматичній нейтральності та загальній сталості.

Враховуючи важливість лісів для планети, стале управління є важливим для того, щоб потреби суспільства не ставили під загрозу ресурс. Стале управління лісами пропонує цілісний підхід, що гарантує, що лісова діяльність приносить соціальні, екологічні та економічні вигоди, збалансовує конкуруючі потреби та підтримує та покращує функції лісів зараз і в майбутньому.

В Європейському Союзі пріоритетом також є створення юридичних механізмів захисту первинних та старовікових лісів. Так, у 2023 році Європейська комісія видала рекомендації щодо ідентифікації, картографування та захисту таких лісів, які, за оцінками, зараз покривають лише 3% лісової площі ЄС. Того ж року були опубліковані рекомендації щодо заліснення та посадки дерев, що сприяють збереженню біорізноманіття.

Лісова стратегія ЄС сприяє застосуванню «ближчих до природи» методів лісівництва та закликає до відмови від інтенсивної експлуатації лісів. Нові рекомендації щодо сталого управління лісами були опубліковані в липні 2023 року та включають підтримку схем оплати за послуги лісових екосистем, такі як захист біорізноманіття, поглинання вуглецю та регулювання водних ресурсів. Вони спрямовані на винагороду власників та керівників лісів, які захищають та покращують функції лісів поза виробництвом деревини. Стратегія також має сильну соціально-економічну спрямованість, адже вона визнає важливість лісів як засобів до існування сільських районів, робочих місць, відпочинку, туризму та недеревної лісової продукції. Вона підтримує інновації, розвиток навичок та стійкі ланцюги створення вартості деревини [13].

У червні 2025 року Рада ЄС підтримала законодавчу пропозицію щодо створення нової системи моніторингу лісів ЄС, спрямованої на покращення гармонізованого збору даних, лісових інвентаризацій та звітності в державах-членах. Це буде важливо для оцінки стійкості до зміни клімату, стану біорізноманіття та сталості управління лісами в усьому ЄС. Так як ліси відіграють вирішальну роль в адаптації до зміни клімату та пом'якшенні його наслідків, включаючи стійкість до лісових пожеж, фінансування ЄС підтримало низку проєктів, спрямованих на раннє виявлення, запобігання та боротьбу з лісовими пожежами, особливо в Південній Європі, де ризики зростають через зміну клімату.

Варто зазначити, що Україна поступово адаптує національне екологічне законодавства до права ЄС. Одним із кроків на цьому шляху стало започаткування реалізації експериментального проєкту щодо впровадження права ЄС (*acquis* ЄС) з питань запобігання знелісенню та деградації лісів стосовно інформації про товари, що виготовлені із деревини та реалізуються в митному режимі експорту [14]. Зокрема, запроваджується електронний кабінет експортера – компонент єдиної державної системи електронного обліку деревини, який надаватиме експортерам інформацію для перевірки відповідності та належної обачності щодо запобігання знелісенню та деградації лісів (підтвердження, що заготівля деревини після 31 грудня 2020 р. не призвела до знелісення чи деградації).

Висновки. Європейський досвід забезпечення екологічної стійкості та відновлення лісів включає інтегроване управління лісами, стійке лісовідновлення та створення заповідних територій, що поєднує економічні, соціальні та екологічні цілі. Так, інтегроване лісове планування включає розробку та впровадження комплексних лісових планів, що враховують екологічні, соціальні та економічні аспекти, а також збалансоване використання лісових ресурсів для лісозаготівлі, туризму та рекреації. Стійке лісовідновлення передбачається програмами лісовідновлення з акцентом на висадку місцевих, стійких до кліматичних змін порід дерев. Стійке лісовідновлення передбачає також використання біологічних методів боротьби зі шкідниками та хворобами, створення лісових насаджень, що сприяють біорізноманіттю, а також застосування сучасних технологій для зменшення впливу лісозаготівлі на навколишнє середовище. Стале лісочористування забезпечується сертифікацією лісів, яке є інструментом стимулювання сталого управління, що гарантує екологічну, соціальну та економічну відповідальність. Створення заповідних територій включає створення та розширення мережі охоронюваних територій, які є ключовими для збереження біорізноманіття, впровадження заходів щодо запобігання та боротьби з лісовими пожежами, а також використання лісів як природних фільтрів для захисту від ерозії та збереження якості води.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Державна стратегія управління лісами України до 2035 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1777-р. *Офіційний вісник України*. 2022 р. № 4. Ст. 256. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-2021-%D1%80#Text>.
2. Гринчук С. Збитки довкіллю від війни вже сягають 108 млрд євро – відновлення є питанням не лише національної безпеки, але й безпеки всього континенту. URL: <https://mepr.gov.ua/svitlana-grynychuk-zbytky-dovkillyu-vid-vijny-vzhe-syagayut-108-mlrd-yevro-vidnovlennya-ye-pytanniam-ne-lyshe-natsionalnoyi-bezpeky-ale-j-bezpeky-vsogo-kontynentu>.
3. «Випалена земля». Як війна впливає на екологію півдня України? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-viyna-pivden-ekolohiya-spalena-zemlya/32191731.html>.
4. Корнєєв Ю. В., Корнєєв А. Ю. Поняття лісу як природного об'єкту та об'єкту правової охорони. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2023. Вип. 80. Ч. 1. С. 343–348. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.50>.
5. Крижний А. Збитки на трильйони: як рашисти руйнують українське довкілля. URL: <https://www.unian.ua/ecology/zbitki-na-trilyoni-yak-rashisti-ruynuyut-ukrajinske-dovkillya-12024633.html>.
6. Повідомлення про оприлюднення проєкту Закону України «Про засади зеленого відновлення України». URL: <https://mepr.gov.ua/povidomlennya-pro-oprylyudnennya-proyektu-zakonu-ukrayiny-pro-zasady-zelenogo-vidnovlennya-ukrayiny/>.
7. New EU forest strategy for 2030. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/698936/EPRS_ATA\(2022\)698936_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2022/698936/EPRS_ATA(2022)698936_EN.pdf).
8. EU Forest Strategy for 2030. URL: https://environment.ec.europa.eu/strategy/forest-strategy_en.
9. Lier M., Köhl M., Korhonen K.T., Linser S., Prins K., Talarczyk A. The New EU Forest Strategy for 2030: A New Understanding of Sustainable Forest Management? *Forests*. 2022. 13. 245. URL: <https://doi.org/10.3390/f13020245>.
10. Winkel G., Kaphengst T., Herbert S., Robaey Z., Rosenkranz L., Sotirov M. EU policy options for the protection of European forests against harmful impacts. Albert-Ludwigs-University Freiburg, Institute of Forest and Environmental Policy/Ecologic Institute, Berlin. 2009. URL: <https://www.ecologic.eu/13063>.

11. Meeting the European Union's Forest Strategy goals: a comparative European assessment. URL: https://efi.int/sites/default/files/files/publication-bank/2023/efi_fstp15_2023.pdf.
12. Hoogstra-Klein M. A., Brukas V., Wallin I. Multiple-use forestry as a boundary object: From a shared ideal to multiple realities. *Land Use Policy*. 2017. 69. P. 247–258. URL: <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2017.08.029>.
13. EU Forest Strategy for 2030. URL: <https://bc-europe.eu/webpage.php?name=eu-forest-strategy-2030>.
14. Про реалізацію експериментального проекту щодо впровадження права Європейського Союзу (acquis ЄС) з питань запобігання знелісенню та деградації лісів стосовно інформації про товари, що виготовлені із деревини та реалізуються в митному режимі експорту: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2025 р. № 1552. *Урядовий кур'єр*. 2025. № 248. 4 грудня. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1552-2025-%D0%BF#Text>.